

№ S/3 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРЪ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Махсус сон

№ S/3 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Специальный выпуск

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES Special Issue

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамрокулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон

Республикаси Судьялар олий кенгаши
хузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимов Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети хузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Хайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги

Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Тахририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:
scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал:
https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА**07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ***Шоев Иззатулло Хусенович*

СУДЕБНОЕ ДЕЛО В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ 7-15

Mirsoatova Sayyora Turg'unovna

KALTAMINOR MADANIYATINI DAVRIY MADANIY SANALASH MUAMMOLARI (sopol idishlar va uy-joylar misolida) 16-21

*Музаффаржон Мансуров*СОВЕТ ИТТИФОҚИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ ТУРИЗМ
РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 22-32*Qodirova Ra'no Mamirjonovna*

O'ZBEKISTON SSR MAKTABLARIDA TARIX VA IJTIMOY FANLARNI O'QITILISHI (XX asrning 30-yillari) 33-38

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ*Пардаева Шаҳноза Абдинабиевна*ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР МОЛИЯВИЙ ОҚИМЛАРИНИ БОШҚАРИШДА
СТРАТЕГИК БОШҚАРУВ ҲИСОБИНИНГ РОЛИ 49-45*Камчибеков Фарход Олимжонович*ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ВА КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ЖАҲОН
ТАЖРИБАСИ 46-53*Баратов Махсудали Назиралиевич*МИКРОМОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ЧЕТ ЭЛ ТАЖРИБАСИ ВА ИЖТИМОЙ МУАММОЛАРНИ
ҲАЛ ЭТИШДАГИ РОЛИ 54-61*Nosirov Ilkhom Abbosovich, Ermatov Ilmidin Toshmatovich*ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE USE OF NATURAL RESOURCES IN THE
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN 62-71*Nasirxodjaeva Dilafruz Sabitxanovna, Nurboyev Jalaliddin Mamadievich*O'ZBEKISTON MAXSUS IQTISODIY ZONALARINING EKSPORT KO'RSATKICHIGA TA'SIR
ETUVCHI OMILLAR REGERESSION TAHLILI 72-78*Aliyev Maruf*

HOW TO IMPROVE THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM? 79-85

*Ачилов Уйғунжон Улуғбекович*ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИ ДАРОМАДЛАРИ ҲАЖМЛАРИГА ОМИЛЛАР ТАЪСИРИНИНГ
ЭКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛИ 86-92*Ashurov Maxammadjon Sotvoldievich*O'ZBEKISTON IQTISODIYOTINI INNOVATION MODELGA O'TISHINING AYRIM
YO'NALISHLARI 93-99*Абдуллаева Зулфия Иззатовна*МЕҲМОНХОНАЛАРНИ КЛАСТЕРЛАШ - МЕҲМОНХОНА БИЗНЕСИДА БОШҚАРУВНИНГ
САМАРАЛИ ШАКЛИ 100-106*Қурбонов Сирожиддин Қурбонович*МЕҲНАТ БОЗОРИДА ИШЧИ КУЧИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ 107-113

*Ismanov Ibroxim Nabiyeovich*MHXS MUVOFIQ KONSOLIDATSIYALANGAN MOLIVAVIY HISOBOTLARNI SHAKLLANTIRISH
TEXNIKASI 114-126*Turobov Sherzod Alisherovich, Namozov Bekjon Bo'ron o'g'li*

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI TAHLILINI TASHKIL QILISH 127-133

*Bahodirov Shohruh Bahodir o'g'li*O'ZBEKISTONDA TURIZM XIZMATLARI BOZORINING RIVOJLANISHI VA UNING
MAKROIQTISODIY KO'RSATKICHLARGA TA'SIRI 134-143**09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ***Tojaliyev Abdukosim Abdulxakimovich*

INNOVATSIYA VA IJTIMOIIY MADANIY RIVOJLANISH 144-154

*Sagduleyeva Dilbar Shuxratovna*FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI YOSHLAR IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISH OMILI
SIFATIDA 155-162*Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich*ATROF MUHITGA INNOVATION MUNOSOBATNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-
FALSAFIY ASOSLARI 163-168*Xalliyev Jasurbek Iskandarovich*OGAHIIY TARIXIIY ASARLARIDA BILISH TUSHUNCHASI BILAN BOG'LIQ ERONIIY QATLAMGA
OID MA'RIFIY-FALSAFIY ISTILOHLAR 169-173**10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ***Raximjonova Dilshodaxon Abubakir qizi*

AN'ANAVIIY TERMINOLOGIYA MAKTABLARI 174-180

*Осинова Агата Викторовна*СЛОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПАДЕЖНОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА УЗБЕКОЯЗЫЧНЫХ
УЧАЩИХСЯ 181-186*Ахмедова Азиза Комиловна*БАДИИЙ ОБРАЗ ТАСНИФИ, ТИПОЛОГИЯСИ ВА БАДИИЙ-ФУНКЦИОНАЛ
ХУСУСИЯТЛАРИ 187-191*Кучкарова Ҳафиза*

НЕМИС АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ЖАНРНИНГ ЎРНИ 192-196

*Комилова Муяссар Мавжудовна*ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ВОЕННОГО
АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИЦЕЯ ПРИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ 197-203*Mirodilova Nargiza Mirvaliyevna*

THE SEMANTIC – STRUCTURAL PRIORITIES OF ICT TERMINOLOGY 204-207

*Shirin Dadabayeva*COMPARATIVE SUPERSYNTACTIC INTEGRITY IN THE UZBEK AND ENGLISH
LANGUAGES

208-213

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР*Turdiyev Bexruz Sobirovich*

IBN SINONING HUQUQIY TA'LIMOTLAR RIVOJIDA QO'SHGAN HISSASI

214-220

*Матчанов Фахриддин Курамбой ўғли*МАҲКУМЛАРНИ АХЛОҚАН ТУЗАТИШ ВОСИТАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ БЎЙИЧА АЙРИМ
ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

221-226

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ*Боборахматов Бобир Бўриевич*ЕНГИЛ АТЛЕТИКАНИНГ ЮГУРИШ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА КЎП ЙИЛЛИК ТИЗИМЛИ
БОШҚАРИШ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯСИ

227-233

Uraimov Sanjar Ro'zmatovich

BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARINING JISMONIY FAOLLIGINI BAHOLASH

234-238

*Shamuratov Jasur*O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA JISMONIY TARBIYA DARS JARAYONLARINI
TAKOMILLASHTIRISHDA YANGICHA PEDAGOGIK YONDASHUV

239-243

*Fedotova Kristina Anatolevna*THE SIGNIFICANCE OF INTEGRATING LANGUAGE SKILLS IN THE PROCEDURE OF THE
ENGLISH LANGUAGE TEACHING

244-250

*Устоев Абдураззоқ Қурбонович*ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ КУРАШЧИЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ПСИХОЛОГИК ҚЎЛЛАБ-
ҚУВВАТЛАШ

251-256

Ismoil Rustamov

CHOLG'U IJROCHILIGIDA DOIRA USULLARNING AHAMIYATI

257-263

*Erkaboyev Oybek Muhammadjonovich*X VA XI SINIF O'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI CHAQIRUVGA QADAR
BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK-2021 TESTLARI BILAN QIYOSIY BAHOLASH

264-268

*Usmanova Dilnoza Muratovna*THE ROLE OF PROJECT METHODS IN REVEALING CREATIVITY OF ENGLISH
TEACHER

269-275

*Atabayeva Mavjuda Rustamovna*O'ZBEKISTON TABIIY GEOGRAFIYASINI O'QITISHDA KLASSTER METODI ORQALI TANQIDIY
FIKRLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

276-282

*Fayzullayeva Madina Abdumo'min qizi*TA'LIM KLASSTERI SHAROITIDA TA'LIM JARAYONINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA
TASHKIL QILISH VA RIVOJLANTIRISHNING METODIKASI

283-289

Salimova Shahlo Sayfulloyevna

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA O'QITUVCHILARINI MAKTABDA PSIXOLOGIK XAVFSIZ TA'LIM MUHITINI LOYIHALASH UCHUN TAYYORLASH 290-296

Matchanova Nargiza To'liqinova

O'ZBEKISTONDA XORIJIY TALABALARNING IJTIMOY MOSLASHUV MUAMMOLARI 297-304

Erkaboyeva Feruz G'ayratovna

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARNING OG'ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA O'YIN VA O'YINCHOQLARNING O'RNI 305-309

Bozorova Aziza Saidmurot qizi

MAKTAB O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK TA'LIM MASALALARI (boshlang'ich ta'lim misolida) 310-315

Сулайманова Дилдора Назаровна

КРЕАТИВ ТАФАККУР ТУШУНЧАСИНИНГ ФАЛСАФИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАНБАЛАРДАГИ ТАЛҚИНИ 316-325

09.00.00 – СИЁСИЙ ФАНЛАР

Фаррух Эшмаматов Эшқобил ўғли

СИЁСИЙ МАФКУРА – ЖАМИЯТ РИВОЖИ ВА ШАХС ФАОЛИЯТИНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИНИ БЕЛГИЛАБ БЕРУВЧИ МУҲИМ ҒОЯЛАР ТИЗИМИ СИФАТИДА 326-334

09.00.00- Фалсафа фанлари

Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich

Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

ATROF MUHITGA INNOVATSION MUNOSOBATNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOYIY-FALSAFIY ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada atrof muhitga innovatsion munosabatni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari tadqiq etilgan. Jahondagi globallashuv davrida odamlarning tabiat bilan o'zaro munosabatlarida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Bir tomondan, miqdor va sifat o'zgarishlarining o'zaro aloqadorligi qonuni amal qilib, inson faoliyatining asrlar mobaynida tabiiy resurslardan noratsional foydalanishi, antropogen faoliyati oqibatlarini yangicha sifat kasb etdi. Bu ilgari yashovchanlik qobiliyatiga ega bo'lgan ko'pgina hududlar yaydoq sahroga aylanishida, atmosfera, suv havzalarining halokatga eltadigan tarzda ifloslanishida namoyon bo'ldi.

Kalit so'zlar: atrof muhit, innovatsion munosabat, ekologik madaniyat, ekologik ongli faoliyat, ekologik muammolar, oqilonalik, tabiat va jamiyat munosabatlari tizimi, ijtimoiy mas'uliyat, ekologik ong, ijtimoiy ekologiya.

Абдумаликов Абдулатиф Абиджанович

доцент, доктор философских наук (PhD)

Ферганского государственного университета

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ОТНОШЕНИЯ К ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье исследуются социально-философские основы формирования инновационного отношения к окружающей среде. В эпоху глобализации в мире произошли серьезные изменения во взаимодействии человека с природой. С одной стороны, применялся закон взаимосвязи количественных и качественных изменений, и последствия нерационального использования природных ресурсов и антропогенной деятельности человека на протяжении веков приобретали новое качество. Это проявилось в том, что многие прежде жизнеспособные территории превратились в пустоши, а атмосфера и водоемы подверглись разрушительному загрязнению.

Ключевые слова: окружающая среда, инновационное отношение, экологическая культура, экологически сознательная деятельность, экологические проблемы, рациональность, система отношений природы и общества, социальная ответственность, экологическое сознание, социальная экология.

Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich

Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD) of

Fergana State University

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

SOCIAL-PHILOSOPHICAL BASIS OF FORMING AN INNOVATIVE ATTITUDE TO THE ENVIRONMENT

Abstract. In this article, the socio-philosophical basis of forming an innovative attitude to the environment is researched. In the era of globalization in the world, there have been serious changes in the interaction of people with nature. On the one hand, the law of interrelationship of quantitative and qualitative changes was applied, and the consequences of irrational use of natural resources and anthropogenic activity of human activity over the centuries acquired a new quality. This was manifested in the fact that many areas that were previously viable have turned into wasteland, and the atmosphere and water bodies have been polluted in a destructive manner.

Key words: environment, innovative attitude, ecological culture, environmentally conscious activity, ecological problems, rationality, system of nature and society relations, social responsibility, ecological consciousness, social ecology.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3SI3Y2023N20>

Kirish. Hozirgi vaqtda butun quruqlik yuzasining 40% dan ko'prog'ini sahrolar egallagan. Stratosferaning ozon pardasidagi teshiklar, oqava suvlar tashlanadigan "ariqlar"ga aylanib qolgan kichik va katta daryolar vujudga keldi. Ayni vaqtda, sayyora tobora ko'payib borayotgan odamlarga haddan tashqari tor, "kichkina" bo'lib qoldi. Bugungi kunda quruqlik, suv yoki fazoning inson ta'siridan xoli bo'lgan bironta ham qismi qolgani yo'q. Tabiatga salbiy antropogen ta'sir darajasi ortida tabiiy muhit tanazzuli orqaga qaytarib bo'lmaydigan xususiyat kasb etadigan chegaraga yetmoqda. Bunday holat ekologik tanglik sifatida tavsiflanadi. Uning mohiyati shundan iboratki, tabiiy sistemalar haddan tashqari zo'riqishi, atrof muhit (suv, havo, tuproq) ifloslanishining muayyan me'yorlari misli ko'rilmagan darajada buzilishi natijasida tabiiy jarayonlarda muvozanatning buzilishi yuz beradi. Pirovardida ekologik tizimlar doirasida o'zaro aloqalar va «tabiat jamiyat-inson» tizimining muayyan parametrlari izdan chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tabiatning antropogen zo'riqishlarni faqat ma'lum me'yor darajasida bartaraf etishga qodir ekanligini, inson ilmiy tadqiqotlar natijalariga tayanib anglay boshladi. Tabiiy resurslardan samarali va tejimli foydalanish me'yorining buzilishi biosferada ko'pincha orqaga qaytarib bo'lmaydigan sifat o'zgarishlari yuz berishiga sabab bo'ladi. Shamol ko'targan yoki vulqonlar itqitgan chang, o'rmon yong'inlaridan yoki yer yuzasiga neftning tabiiy sizib chiqishidan hosil bo'lgan tutun tarzidagi tabiiy ifloslanishni tabiat o'zi osongina bartaraf etadi. Ammo inson atrof muhitga uning bunday ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish tabiiy imkoniyatlaridan bir necha baravar ortiq bo'lgan qo'shimcha zo'riqishlarni yaratdi. Inson antropogen faoliyati tufayli yer yuzasi, atmosfera va suv havzalariga tabiiy chiqindilar tarkibidagidan ko'proq miqdorda kimyoviy elementlarni tobora o'sib borayotgan sur'atlarda tashlamoqda; shuningdek, ularga tabiat inson yordamisiz absorbatsiya qilish (utillashtirish)ga qodir bo'lmagan plastmassa, keramika, shisha kabi ko'p sonli sun'iy materiallarni qo'shimcha qilmoqda. Buning oqibatida kimyoviy moddalar bilan zaharlangan dalalar va suv havzalari, ekologik jihatdan toza deb aytish mushkul bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, shaharlardagi tutun, qurum, kul zarralari, chang, yonilg'i bug'i kabilar aralashmasidan iborat zaharlangan havo, axlat, ishlab chiqarish chiqindilari va shu kabilardan ko'tarilgan tog'lar inson borlig'ining doimiy hamrohlariga aylandi.

Tahlil va natijalar. XX asrning 60 yillarida sovet tuzumining Markaziy Osiyoda paxta yakkahokimligiga intilishi Orol dengizining qurishiga bu esa ekotizimning buzilishiga, Orol bo'yi hududlarida turli kasalliklarning paydo bo'lishi, ekin maydonlarining izdan chiqishiga olib keldi. Shu ma'noda Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov "Orol inqirozi – insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik va gumanitar falokatlardan biri"[11] deb alohida e'tirof etgan edi. Sovet

hokimyatining halokatli ekologik siyosati natijasida “Qirq yil mobaynida Orol dengizi akvatoriyasi 7 baravar qisqardi, suv hajmi 13 marta kamaydi, uning minerallashuvi esa o‘nlab baravar oshib, dengizni tirik organizmlarning yashashi uchun yaroqsiz ahvolga keltirdi. Natijada barcha hayvonot va nabobot olami tanazzulga uchradi. Bugun Orolbo‘yida nafaqat ekologik, balki dunyo miqyosida og‘ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo‘lgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolar paydo bo‘ldi”[12]. Darhaqiqat, besh mln gektar Orol dengizining qurigan hududida 10 mln tonna qum 100la kilometrlarga tarqalib, ekologik holatni buzmoqda. Shu bois, Orol bo‘yida yashil zonalar, mahalliy kichik suv havzalari tashkil qilinmoqda. XX asrning 70 yillarida Tojikiston hududida ishga tushirilgan allyumin zavodi tutunining atmosferani ifloslantirishi Surxondaryo viloyati hududlarida ekologik muammolarini yuzaga keltirdi.

Inson jamiyatning tabiat bilan munosabatlarida yuz bergan bu shiddatli o‘zgarishlar mohiyatini tushunishga harakat qilar ekan, avvalgidek, yuz berayotgan jarayonlarni ilmiy va falsafiy tahlil qilib, o‘z tafakkuriga murojaat etmoqda. Shu bois butun dunyo, xususan Markaziy Osiyo davlatlarining tabiiy muhitni muhofaza qilish uchun iqtisodiy va fan texnika sohasidagi hamkorligi turli yo‘nalishlarda olib borilmoqda. Jumladan, Orol dengizini qutqarish xalqaro jamg‘armasi (MFSa) tashkil etildi va uning rejali faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Dunyoda aholi sonining ortishi, iqtisodiyot tarmoqlarining muntazam rivojlanishi natijasida tabiiy resurslardan foydalanish ko‘lami kengayib, unga nisbatan inson faoliyati antropogen bosim miqdori ortib bormoqda. Bu holat, aholi zichligi yuqori, xo‘jalik tarmoqlari intensiv rivojlangan mintaqalarda salbiy ekologik jarayonlarni bir necha barobar keskinlashtirmoqda. Bunday mintaqalarda ekologik barqarorlikni ta‘minlash masalasi xalqaro hamjamiyatning alohida e‘tiboridadir. Jumladan, xalqaro hamjamiyatning qator konferensiyalarida (Rio-de-Janeyro, 1992, Yoxannesburg, 2002, Nyu-York, 2015), Parij 2018) insoniyatning yaqinlashib kelayotgan ekologik halokatlardan qutqarish, rivojlanishning barqaror yo‘liga o‘tishning asosiy tamoyillaridan biri sifatida – «tub joy aholisi foydalanadigan an‘anaviy bilimlar va qadriyatlar, resurslardan foydalanish usullarini e‘tirof etish» zarur ekanligi ta‘kidlanmoqda [13].

Jahondagi yetakchi, demokratik davlatlarda tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilishning iqtisodiy, moliyaviy, texnikaviy, tashkiliy-huquqiy yo‘nalishlari bilan birga ekologik yo‘nalishiga ham alohida ustuvor e‘tibor qaratilmoqda. Jahon xalqlari madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, asrlar sinovidan o‘tgan, tabiatdan muvozanatli, unga zarar yetkazmasdan foydalanishga yo‘naltirilgan an‘ana, malaka, talab, odat va taqiqlarni o‘zida mujassamlashtirgan ekologik madaniyatni ilmiy jihatdan tadqiq etish zarurati paydo bo‘lmoqda. Ushbu yo‘nalishda erishilgan yutuqlardan landshaft-ekologik rejalashtirishda, shaharsozlikda-ekologik dizayn usulida loyihalashtirishda, shuningdek, muhofaza etiladigan hududlar to‘rini takomillashtirishda keng foydalanilmoqda.

Mamlakatimizning bugungi ekologik siyosatida, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan ilmiy asosda foydalanish, har bir mintaqaning tabiiy sharoitiga mos keladigan va uning imkoniyatlaridan to‘la foydalanishga sharoit yaratadigan ishlab chiqarish tarmoqlarini joylashtirishga alohida e‘tibor berilmoqda. Shuning uchun ham, «O‘zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda yana-da rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi»da «atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muammolarni oldini olish» [14] yuzasidan muhim vazifalar belgilab berilgan.

Tabiat bilan jamiyat va inson munosabatlari o'rtasida yuz beradigan o'zaro aloqadorlik tizimi hozirgi davrga kelganda ancha murakkablashdi. Bu aloqadorlik o'rnini jamiyatning tabiatga ko'rsatayotgan kuchli ta'siri va bosimi egalladi. Natijada, tabiatda turli xil ekologik muammolarning kuchayishi va uning ijtimoiy-ekologik muammolarga aylanib borishi kuzatilmoqda. Mazkur muammolar yechimida zamonaviy innovatsion yondashuvlar bilan bir qatorda mahalliy aholining tabiatdan foydalanish an'alariga asoslangan ekologik yondashuvning ahamiyati haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday yozadi: «Xalqlarimizning tabiatga uning boyliklarini asrab-avaylagan holda munosabatda bo'lish va umumiy suv resurslaridan birgalikda foydalanish borasida ko'p asrlik an'alariga suyangen holda biz haqiqatan ham ulkan natijalarga erishamiz»[15]. Bunday yondashuvda ekologik tadqiqotlarning dolzarbligi yana-da ortadi. Global iqlim o'zgarishi natijasida Markaziy Osiyoda so'nggi 50-60 yil davomida muzliklar maydoni taxminan 30%ga qisqargan. Tadqiqotlarga ko'ra, harorat 20Sga ortganda muzliklar hajmi 50%ga, 40S ga isiganda esa 78%ga kamayadi. Bu jarayon natijasida jumladan, 2050 yilgacha Sirdaryo havzasida suv resursi 5%ga, Amudaryo havzasida 15%gacha kamayishi kutilmoqda. O'zbekistonda 2015 yilgacha bo'lgan davrda suvning umumiy taqchilligi 3 mlrd. m³ dan ortiqni tashkil qilgan bo'lsa, 2030 yilga borib 7 mlrd. m³, 2050 yilga borib esa 15 mlrd. m³ ni tashkil qilishi mumkin. Respublika hududi o'ziga xos tuproq va iqlim sharoitiga ega bo'lib, tabiiy drenajning yetishmasligi, yer osti suvlari minerallasuvi darajasining yuqoriligi natijasida bir qator hududlar "birlamchi sho'rlangan". Shu bilan birga, suv resurslaridan oqilona foydalanmaslik va boshqa antropogen omillarning salbiy ta'siri natijasida ayrim hududlarda yerlarning "ikkilamchi sho'rlanishi" kuzatilib, 45,7 foiz sug'oriladigan yer maydoni turli darajada sho'rlangan[16].

Mamlakatimizda iqlim o'zgarishlariga moslashish va resurslardan oqilona foydalanish masalalari hukumat tomonidan tarmoqlar va sohalar darajasida ishlab chiqilgan va amaliyotga tadbiq etilayotgan maqsadli davlat dasturlarida o'z ifodasini topmoqda.

Ekologik qarashlarning rivojlanishiga katta turtki bo'lgan geografik determinizmni asoschisi sifatida fransuz mutaffakiri Sh.Monteskye ilmiy me'rosi muhim ahamiyat kasb etadi. Sh.Monteskye va boshqa G'arbiy Yevropa olimlarining kishilik jamiyatiga tabiatning ta'siri haqidagi dunyoqarashlari qadimgi dunyo va Islom sivilizatsiyasi ta'sirida yuzaga kelgan ekan. Mutafakkir Abu Rayhon Beruniy joyning tabiiy xususiyatlari (tuproq, suv, havo)ni kishilik jamiyatiga va uning faoliyatiga ta'siri haqida to'xtalib, shunday yozadi: «Odamlar tuzilishlarining rangi, surat, tabiat va ahloqda turlicha bo'lishi, faqatgina nasablarning turlichaligidan emas, balki tuproq, suv, havo va yerning, odamlar yashaydigan joylarning turlichaligidan hamdir». Yuqoridagi, havoladan ko'rinib turibdiki, Abu Rayhon Beruniy geografik omilning rolini bo'rttirib, orttirib ko'rsatishdan, zamonaviy tilda

Bu dunyoqarash keyinchalik imperialistik ekspansiyani, millatchilik va irqchilikni oqlab ko'rsatuvchi qurolga aylanib, ilmiy jamoatchilik nazaridan qoldi.

Olim etnoekologiya iborasini ishlatmagan bo'lsa-da, bu yo'nalishdagi asosiy g'oyalardan biri, ya'ni «kishilarning atrof tabiat-muhitga moslashib borishi»ni o'z mohiyatiga singdirgan «Inson ekologiyasi» (Human Ecology) iborasini birinchi bo'lib, amerikalik geograf g.Berrouz qo'lladi. Keyinchalik, bu yo'nalishda insoniyatning etnik hilma - xilligiga uning turli tabiiy sharoitlarga moslashishga urinishi (reaksiyasi) natijasi sifatida qarash haqidagi fikrlar aytiladi.

Har bir etnosning yagona tizim holida shakllanishiga sabab bo'ladigan geografik hududlarni P.N.Savitskiy (1927) insonlarning «Tug'ilgan joyi» tushunchasiga mos analog sifatida etnoslarning «Rivojlanish joyi» deb ataydi. Uning yozishicha joy va uning tabiiy-iqlim sharoiti kishilarning turmush tarziga, xo'jalik yuritish tizimi va madaniyatiga o'zining sezilarli ta'sirini o'tkazadi. Bu ta'sirga moslashish mexanizmi ishlab chiqiladi va avloddan-avlodga berib berib boriladi. Bunday mexanizm sifatida xalqlarda shakllangan ko'nikma, malaka va an'analar keltirib o'tiladi.

Xulosa. Xulosa qilganda, bugungi kunimizda ushbu konsepsiya bo'yicha ma'lum hududning "tabiat-aholi-xo'jalik" tizimini o'zaro aloqadorlikda o'rganish imkoniyati yaratildi. Ta'limot asoschilarining fikrlariga ko'ra, «xo'jalik-madaniy turlari» deganda, ma'lum tabiiy geografik sharoit va ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish darajasida yashovchi xalqlarga tegishli bo'lgan, tarixan shakllangan xo'jalik va madaniyatning o'ziga xos majmuasi tushuniladi. Bunday turlarning shakllanishida xo'jalikning yo'nalishi va geografik muhitning alohida o'rni borligi ta'kidlanadi. Bir xil geografik muhitda yashovchi turli xalqlarda shunga mos holda "xo'jalik-madaniy" turlari bo'lishi, tarixiy rivojlanish natijasida bir tur o'rniga yangisi, ikkinchisi kelishi mumkin.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Aymatov A. Shaxs tabiatga estetik munosabatini shakllantirishda ekologik ongning roli.(DSc) diss..avtoreferati. Samarqand: 2019. – 29 B.
2. Qo'ziliyev T. Ekologik madaniyatning shakllanish va rivojlanish xususiyatlari. – Toshkent:TAQI, 2007
3. Hakimov N.H.Inson ekologiyasi. Monografiya. Toshkent, Iqtisodiyot, 2021.B.232.
4. Маликов Т.Т. Диалектика формирования активной жизненной позиции личности // Общественные науки в Узбекистане. – 1992. – № 2. – С. 12–17.
5. Мамашакиров С. Урбанизация экологии или экологизированная урбанизация. – Ташкент: Фан, 1991. С. 11–32.
6. Базаров Б. Образование и экологическая безопасность // Экологический вестник. – 1999. №4. С. 5.
7. Tursunov X.T., Raximova T.U. Ekologiya. O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Chinor ENK" ekologiknashriyot kompaniyasi. 2006.
8. Rasuleva g. S pozitsiy sotsiobiologii. // Ekologicheskiy vestnik. Tashken-1999. - № 5-B. - S. 31-33.
9. <https://kun.uz/news/2019/10/25/uzbekiston-2030-yilgacha-yashil-iqtisodiyotga-otishni-rejalashtirmoqda>
10. <https://lex.uz/docs/4574008> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida farmoni.
11. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, taraqqiyot shartlari va barqarorlik kafolatlari. -Toshkent.: O'zbekiston, 1997.-B.107.
12. Karimov I.A. BMT Sammitining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisdagi nutq.-Toshkent.: O'zbekiston, 2010.Расулева Г. С позиций социобиологии. // Экологический вестник. Ташкен-1999. - № 5-6. - С. 31-33.
13. <https://kun.uz/news/2019/10/25/uzbekiston-2030-yilgacha-yashil-iqtisodiyotga-otishni-rejalashtirmoqda>

14. <https://lex.uz/docs/4574008> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida farmoni.
15. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, taraqqiyot shartlari va barqarorlik kafolatlari. -Toshkent.: O'zbekiston, 1997.-B.107
16. Karimov I.A. BMT Sammitining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisidagi nutq.-Toshkent.: O'zbekiston, 2010.
17. Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года //Электронный доступ: <http://www.uz/undp/org/content/uzbekistan.ru>;
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yana-da rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» gi Farmoni. <http://lex.uz/pages/getpege>
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turmanistonning Turkmanboshi shahrida bo'lib o'tgan Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi ta'sischi davlatlar rahbarlari kengashining majlisidagi nutqi. Xalq so'zi gazetasi, 2018 yil 25 avgust, № 173 (7131).
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6024-son Farmoni

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/3 (3)-2023 йил

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамият

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).